

Тематски зборник научних радова од међународног значаја

**УБИСТВО И САМОУБИСТВО У НАУЧНОМ
И УМЕТНИЧКОМ СТВАРАЛАШТВУ**

УБИСТВО И САМОУБИСТВО У НАУЧНОМ И УМЕТНИЧКОМ СТВАРАЛАШТВУ

(Тематски зборник научних радова)

Издавач

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић
имејл: institut.skr@gmail.com

За издавача

Проф. др Драган Танчић

Главни и одговорни уредник издавачке делатности

Проф. др Драган Танчић

Уредили и приредили

Др Ивана Женарју Рајовић, виши научни сарадник
Др Сена Михаиловић Милошевић, научни сарадник
Др Марина Мијатовић, научни сарадник
Др Петар Ристановић, научни сарадник

Научни савети и публикације

Проф. др Драган Танчић, редовни професор, Институт за српску културу
Приштина – Лепосавић

Др Јасмина Ахметагић, научни саветник, Институт за српску културу
Приштина – Лепосавић

Проф. др Миодраг Гордић, редовни професор, Факултет за пословне студије и право,
Универзитет УНИОН „Никола Тесла“

Проф. др Неђо Даниловић, редовни професор, Универзитет МБ

Проф. др Весна Балтезаревић, редовни професор, Мегатренд универзитет
Др Драгана Јањић, научни саветник, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Др Марија Јефтимијевић Михајловић, виши научни сарадник,

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Др Марина Мијатовић, научни сарадник, Институт за српску културу
Приштина – Лепосавић

Лектура и коректура

Др Јелена Војиновић Костић, ванредни професор

Компјутерска обрада

Миодраг Панић

Штампа

ГИД „Рi-press“, Пирот

Корица: Надгробни споменици у порти манастира Сочанице (И. Женарју Рајовић)

Тираж 150

ISBN 987-86-89025-53-8

Тематски зборник научних радова
од међународног значаја

**УБИСТВО И САМОУБИСТВО
У НАУЧНОМ И УМЕТНИЧКОМ
СТВАРАЛАШТВУ**

Лепосавић, 2024

Рецензенти и њихове афилијације

Проф. др Волфганг Рорбарх, академик, Универзитет у Бечу
Проф. др Татјана Сењушкина, Кримски федерални Универзитет Вернадски, Симферопол, Руска Федерација
Проф. др Наталија Николаевна Муравјова, Јужни федерални универзитет, Руска Федерација
Проф. др Томас Каналик, Фрајбург
Др Јекатерина Јентина, доктор политичких наука, Национални истраживачки универзитет „Виша школа економије“, Москва, Русија и професор Факултета светске економије и међународних односа; Центар за медитеранске студије
Др Тодор Галунов, ВТУ „Св. Кирил и Методиј“, Исторически факултет, ВТУ Велико Трново
Проф. др Недељко Станковић, Европски универзитет Брчко дистрикт; Европски универзитет „Калос“, Беч
Проф. др Полона Шпрајц, Факултет за организационе науке, Крањ, Универзитет у Марибору, Словенија
Проф. др Дејан Михаиловић, Технички универзитет Монтереи, Мексико
Проф. др Бошко Сувајџић, Филолошки факултет у Београду, Универзитет у Београду
Проф. др Снежана Милосављевић Милић, Филозофски факултет у Нишу, Универзитет у Нишу
Проф. др Марко Атлагић, Филозофски факултет у Косовској Митровици, Универзитет у Приштини
Проф. др Тиодор Росић, Педагошки факултет у Јагодини, Универзитет у Крагујевцу
Проф. др Сунчица Денић Михаиловић, Учитељски факултет у Врању, Универзитет у Нишу
Проф. др Миодраг Гордић, Факултет за пословне студије и право, Београд
Др Ђорђина Трубарац Матић, виши научни сарадник, Етнографски институт САНУ
Проф. др Невенка Нићин, Европски универзитет „Калос“, Тузла
Проф. др Изет Банда, Европски универзитет „Калос“, Тузла
Проф. др Небојша Лазић, Филозофски факултет у Косовској Митровици, Универзитет у Приштини
Проф. др Марија Коцић, Филозофски факултет, Универзитет у Београду
Др Немања Мрђић, виши научни сарадник, Археолошки институт Београд
Др Бобана Миловановић, виши научни сарадник, Археолошки институт Београд
Др Слободан Селенић, виши научни сарадник, Институт за новију историју Србије
Др Хаџи Владан Станковић, научни сарадник, Институт за политичке студије
Др Драгомир Бонџић, виши научни сарадник, Институт за савремену историју Београд
Др Милути Живковић, виши научни сарадник, Институт за савремену историју Београд
Проф. др Драгана Сараџић, Факултет уметности у Звечану, Универзитет у Приштини
Проф. др Биљана Павловић, Учитељски факултет у Призрену, Лепосавић, Универзитет у Приштини
Проф. др Петар Рајчевић, Учитељски факултет у Призрену, Лепосавић, Универзитет у Приштини
Др Милан Гулић, виши научни сарадник, Институт за савремену историју, Београд
Др Јасмина Ахметагић, научни саветник, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић
Др Драгана Јањић, научни саветник, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић
Др Драган Танчић, виши научни сарадник, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић
Др Весна Зарковић, виши научни сарадник, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић
Др Марија Јефтимијевић Михајловић, виши научни сарадник, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић
Др Иван Беџић, виши научни сарадник, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић
Др Борис Стојковски, доцент, Филозофски факултет у Новом Саду, Универзитет у Новом Саду
Др Далибор Велојић, виши научни сарадник, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић
Др Александар Павловић, виши научни сарадник, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић
Др Мирјана Бечејски, виши научни сарадник, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић
Др Гордан Бојковић, виши научни сарадник, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић
Др Ена Мирковић, научни сарадник, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Штампање овог зборника суфинансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број: 451-03-66/2024-03 од 26.01.2024. године.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	11–16
-----------------	-------

ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ

Јасмина М. Ахметагић, <i>Самоубиство: Случај Рјейнин</i> (Милош Црњански: Роман о Лондону)	19
Мирјана М. Бечејски, „Прича је основни принцип ума.“ <i>Наративна епистола у збирци документарних прича</i> Зашто сам убила Љиљане Бинићанин	39
Јелена М. Војиновић-Костић, <i>Језичке карактеристике</i> <i>ојрошћаних писама самоубица</i>	55
Сена М. Михаиловић Милошевић, Ана М. Мумовић, <i>Од вишешкој</i> <i>одобравања до балијске размјљивости: Време у коме</i> <i>„иушка само суди“ у иријовейкама Гријорија Божовића</i>	67
Ана М. Андрејевић, <i>Самоубиство у енглеској ренесансној култури</i>	87

ПОЛИТИКОЛОГИЈА, ПРАВО, СОЦИОЛОГИЈА И КУЛТУРОЛОГИЈА

Драган Љ. Танчић, Волфганг Рорбах, Снежана М. Простаченко, <i>Самоубиство и право на животи</i>	107
Јана Комар Владимирова, <i>Траједија ираћанској раћи у Донбасу</i> <i>у сјоменицима</i>	123
Јуриј В. Шахин, <i>Масовна убиства ираћана Одесе:</i> <i>Реакција међународних организација</i>	139
Тодор Галунов, <i>Правосудна реформа БЗНС-а</i> <i>и иолијичких иартија (1920)</i>	147
Когут Виктор Григорјевич, Нуришев Генадиј Николајевич, <i>Поводом иијања „албанизације“ Балкана</i>	155
Баранецки Андреј Наумович, <i>Унишћавање народа СССР-а</i> <i>и ироблем арјументације њејове самоидентификације</i>	161

- Марина Д. Мијатовић, *Самоубиство као последица насиља у њаринерском односу* 179
- Бојан Н. Шево, Полона Шпрајц, Наталија Киренко,
Самоубилачки тероризам и жртве самоубилачкој тероризма 191
- Срђан Ж. Словић, *Тероризам као појединачни или колективни акт насиља* 203
- Ратомир Д. Антоновић, *Етички аспекти хомицида* 215
- Ненад М. Антонијевић, *Пресуда Окружној суда у Београду против Вилијама Клиниона и осталих, од 21. септембра 2000. године, као историјски извор за убиства грађана СР Југославије у НАТО агресији 1999. године* 231

ИСТОРИЈА, АРХЕОЛОГИЈА, ЕТНОЛОГИЈА

- Марко П. Атлагић, Александар Л. Мартиновић,
Филип М. Обрадовић, *Масакар у Сребреници 1995. године је највећи тријумф пројатанде* 253
- Анчев Стефан Иванов, *Самоубиство корисника неолибералној модела управљања свейом* 267
- Весна С. Зарковић, *Дипломатски представници Русије међу српским народом почетком XX века – жртве балканске политике* 281
- Милутин Д. Живковић, Ивана С. Женарју Рајовић,
Облици терору као прашеће појаве етничкој и верској насиља на Косову и Метохији и Старој Рашки (1878–1945) 303
- Божица Ж. Славковић Мирић, *Утицај (само)убиства албанској министра привреде Нако Стуруа на југословенско-албанске односе (1945–1948)* 317
- Далибор З. Велојић, *Смртност војника на територији косовске дивизијске области 1919–1934* 335
- Ена С. Мирковић, *Ликвидација „народних непријатеља“ и „сарадника окупатора“ у Београду после Другој светској рат* 349
- Урош С. Шешум, *Убиство четничкој војводе Глиора Соколовића 1910. и српска јавност* 373
- Ратомир З. Миликић, *Жртве у државним ударима у модерној српској историји до 1941. године* 385

Петар Р. Ристановић, <i>Убиство Данила Милинчића 1982. године и ошварање косовској ишћања у српској јавности</i>	403
Немања Ж. Девић, <i>Самоубиства у траћанском райу у Србији 1941–1945. године</i>	421
Миомир Б. Гаталовић, <i>Повод, насилност и последице иреденистичких демонстрација Албанаца на Косову и Метохији 1968</i>	441
Јован Д. Симијановић, Мирјана М. Симић, <i>Покушај самоубиства на седници Среској комитети Савеза комуниста Србије у Краљеву 1954. године (Сукоби у Среском комитету среза Жичкој Комунистичке партије Србије 1948–1955.)</i>	457
Горан М. Јанићијевић, <i>Убиство и самоубиство између етики и естетике на одабраним примерима из историје уметности</i>	473

CONTENT

FOREWORD	11–16
----------------	-------

LANGUAGE AND LITERATURE

Jasmina M. Ahmetagić, <i>SUICIDE: THE CASE OF RJEPNIN</i> (<i>MILOŠ CRNJANSKI: THE NOVEL ON LONDON</i>)	19
Mirjana M. Bečejski, „ <i>STORY IS THE FUNDAMENTAL</i> <i>PRINCIPLE OF INTELLECT</i> “; <i>NARRATIVE EMPATHY</i> <i>IN THE COLLECTION OF DOCUMENTARY STORIES</i> <i>WHY I KILLED OF LJILJANA BINIĆANIN</i>	39
Jelena M. Vojinović Kostić, <i>LANGUAGE CHARACTERISTICS</i> <i>OF SUICIDE LETTERS</i>	55
Sena M. Mihailović Milošević, Ana M. Mumović, <i>FROM KNIGHTLY</i> <i>APPROVAL TO BALI OBVIOUSNESS: THE TIME WHEN</i> <i>„THE GUN ONLY JUDGES” IN THE STORIES</i> <i>OF GRIGORIJE BOŽOVIĆ</i>	67
Ana M. Andrejević, <i>SUICIDE IN ENGLISH RENAISSANCE CULTURE</i>	87

POLITICOLOGY, LAW, SOCIOLOGY AND CULTUROLOGY

Dragan LJ. Tančić, Wolfgang Rohrbach, Snežana M. Prostačenko, <i>SUICIDE AND THE RIGHT TO LIVE</i>	107
Yana Komar Vladimirovna, <i>TRAGEDIES OF THE CIVIL WAR</i> <i>IN DONBAS IN MONUMENTS</i>	123
Yuri V. Shanin, <i>MASS KILLINGS OF ODESSA CITIZENS:</i> <i>REACTION OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS</i>	139
Todor Galunov, <i>THE JUDICIAL REFORM OF BZNS</i> <i>AND POLITICAL PARTIES (1920)</i>	147
Kogut Victor Grigorievich, Nuryshv Gennady Nikolaevich, <i>ON THE ISSUE OF THE „ALBANIZATION“ OF THE BALKANS</i>	155

Baranetsky Andrey Naumovich, <i>THE DESTRUCTION OF THE PEOPLE OF THE USSR AND THE PROBLEM OF SUBSTANTIATING THEIR SELF-IDENTIFICATION</i>	161
Marina D. Mijatović, <i>SUICIDE AS A RESULT OF VIOLENCE IN A PARTNER RELATIONSHIP</i>	179
Bojan N. Ševo, Polona Šprajc, Natalia Kirinko, <i>SUICIDE TERRORISM AND VICTIMS OF SUICIDE TERRORISM</i>	191
Srdjan Ž. Slović, <i>TERRORISM AS THE INDIVIDUAL OR COLLECTIVE ACT OF VIOLENCE</i>	203
Ratomir D. Antonović, <i>ETHICAL ASPECTS OF HOMICIDE</i>	215
Nenad M. Antonijević, <i>THE VERDICT OF THE COUNTY COURT IN BELGRADE AGAINST WILLIAM CLINTON AND OTHERS FROM 21ST OF SEPTEMBER 2000, AND HISTORICAL SOURCE FOR MURDERS OF THE CITIZENS OF FEDERAL REPUBLIC OF YUGOSLAVIA IN NATO AGRESSION 1999.</i>	231

HISTORY, ARCHEOLOGY, ETHNOLOGY

Marko P. Atlagić, Aleksandar L. Martinović, Filip M. Obradović, <i>MASSACRE IN SREBRENICA 1995 IS THE BIGGEST TRIUMPH OF PROPAGANDA</i>	253
Anchev Stefan Ivanov, <i>SUICIDE OF USERS OF THE NEOLIBERAL MODEL OF GOVERNING THE WORLD</i>	267
Vesna S. Zarković, <i>DIPLOMATIC REPRESENTATIVES OF RUSSIA AMONG THE SERBIAN PEOPLE AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY – VICTIMS OF BALKAN POLITICS –</i>	281
Milutin D. Živković, Ivana S. Ženarju Rajović, <i>FORMS OF TORTURE OF ETHNIC AND RELIGIOUS VIOLENCE IN KOSOVO AND METOHIJA AND STARA RAŠKA (1878–1945)</i>	303
Božica Ž. Slavković Mirić, <i>THE IMPACT OF KILLING/SUICIDE OF THE ALBANIAN MINISTER OF ECONOMY NAKO SPIRU ON THE YUGOSLAV-ALBANIAN RELATIONS 1945-1948</i>	317
Dalibor Z. Velojić, <i>MORTALITY RATES OF SOLDIERS IN THE REGION OF THE KOSOVO MILITARY DIVISION 1919-1934</i>	335
Ena S. Mirković, <i>THE LIQUIDATION OF THE „PEOPLE’S ENEMIES“ AND „COLLABORATORS“ IN BELGRADE AFTER WORLD WAR II</i>	349

Uroš S. Šešum, <i>ASSASSINATION OF THE CHETNICK DUKE GLIGOR SOKOLOVIĆ IN 1910 AND SERBIAN PUBLICITY</i>	373
Ratomir Z. Milikić, <i>VICTIMS OF COUPS IN MODERN SERBIAN HISTORY UNTIL 1941</i>	385
Petar R. Ristanović, <i>THE MURDER OF DANILO MILINČIĆ 1982 AND OPENING OF KOSOVO ISSUE IN SERBIAN PUBLICITY</i>	403
Nemanja Ž. Dević, <i>SUICIDES IN THE CIVIL WAR IN SERBIA 1941-1945. YEARS</i>	421
Miomir B. Gatalović, <i>THE OCCASION, VIOLENCE AND CONSEQUENCES OF IRREDENTIST DEMONSTRATIONS OF ALBANIANS IN 1968</i>	441
Jovan D. Simijanović, Mirjana M. Simić, <i>SUICIDE ATTEMPT DURING CONFERENCE MEETING IN REGIONAL DEPARTMENT OF COMMUNIST PARTY OF SERBIA IN KRALJEVO IN THE YEAR OF 1954 (CONFLICTS IN THE REGIONAL DEPARTMENT OF COMMUNIST PARTY OF SERBIA IN ŽIČA DISTRICT 1948-1955)</i> ...	457
Goran M. Janićijević, <i>MURDER AND SUICIDE BETWEEN ETHICS AND AESTHETICS IN SELECTED EXAMPLES FROM THE HISTORY OF ART</i>	473

Сена М. МИХАИЛОВИЋ МИЛОШЕВИЋ*

Ана М. МУМОВИЋ**

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

ОД ВИТЕШКОГ ОДОБРАВАЊА ДО БАЛИЈСКЕ
РАЗМЕТЉИВОСТИ: ВРЕМЕ У КОМЕ
„ПУШКА САМО СУДИ“ У ПРИПОВЕТКАМА
ГРИГОРИЈА БОЖОВИЋА***

Апстракт: Актуализујући дело Григорија Божовића, писца којег након неправедно идеолошки анатемисаног периода књижевна критика поново сврстава у корпус свог интересовања, рад ће анализирати појам „витешког тренутка“ у неколиким његовим приповеткама. Њихов „епски миље“ један је од чинилаца мотивације јунака, у облику у ком непријатељство између Срба, Турака и Арнаута, осим политичких и историјских прилика, има и архетипске димензије. Непријатељ се не доживљава као појединац, већ као „колективно биће друге нације“. Отуда се овај рад неће бавити само проблемом националног идентитета Срба с краја 19. и почетком 20. века и Божовићевим литерарним ангажманом у јачању народног духа и растеривању дефетизма, него ће разматрати питање јунаштва у контексту епског, без обзира на национално или верско опредељење: убиство и бирање самог оружја у контекстуализовању слике јунака (јунаштво које је неодојиво и од оружја и од противника: пушка или мач, насупрот батини; Турчин насупрот Циганину).

Кључне речи: Григорије Божовић, архетипско, мотивација, национални и верски идентитет.

Све на овом свету има две стране. Убиство, на пример, може да се осуди с моралне стране (као што се, оштре узев, и осуђује са пројоведаоница [...]) и то је, признајем, слабија страна; али, такође, може да се њосмајра естетски, како то Немци кажу, њј. у односу на добар укус.

(О убиству као лејој уметности, Томас де Квинси)

* Научни сарадник, ORCID 0000-0003-2176-8329, sena.mihailovic@gmail.com

** Виши научни сарадник, ORCID 0000-0002-6974-8960, djordj_ana@yahoo.com

*** Рад је написан у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС.

Питање херојства/хероизма на почетку двадесетпрвог века може се посматрати у односу на сагледавање истог с почетка претходног столећа. У својој познатој студији *О херојима* Тома Карлајл писао је да су велики људи еманација светлости, „урођене, оригиналне умности, мушкости и херојске племенитости“, сврставајући њихов однос с другим људима у божанске односе (Карлајл 1903: 2). У данашње време, ова се слика битно мења, одричући јој позицију божанског или јунаштва, историје, теологије и митологије, измештајући је у сâм наратив: „Бити херој је ствар *йоезије*. Ствар *йриче*. Приче која о-пева“ (Јевремовић 2013: 98).

На откривању бисте Григорија Божовића у Зубином Потоку 1996. године Матија Бећковић је, дотичући се и спомен-плоче у Француској 7 (постављене четири године пре тога), на којој су исписана имена српских писаца убијених у грађанском рату од 1941. до 1945. године, изговорио како је „српска култура престала да буде саучесник у прогону уметника (...) одричући право идеологији да пресуђује песницима и поезији. Смакнуће песника ситно је при смакнућу његова дела. А у случају Григорија Божовића, на смрт је осуђено петнаестак књига, и у њима небројени књижевни ликови, митови и легенде, речи и слике, симболи и метафоре, јунаци језика, песништва и духовништва“ (Бећковић 2019: 182).

Судбина Григорија Божовића и његовог дела неодојива је од послератне (додаћемо: и актуелне) судбине Косова и Метохије. Када у данашње време, и сами измештени из матице, а опет у средишту збивања о којем је писао (и тако близу Ибарског Колашина), актуализујемо његово дело, тешко је дистанцирати се од истоветности ових двеју судбина – једне личне (трагичне судбине писца), а друге опште, колективне (трагике Косова).

Након готово полувековне анатеме бачене на Божовићев лик и дело, у последње две деценије поново се штампају и читају његове приповетке и путописи, савремена књижевно-теоријска и историјска мисао бројним текстовима и монографијама полако надомештава педесет година ћутања, а приповедач и путописац Григорије Божовић враћа се на место које му у историји српске књижевности и припада.

За разумевање Божовићеве експлицитне и имплицитне поетике не-обично је важан разговор који је са писцем водио Бранимир Ћосић, у којем се наводи како се он формирао као књижевник, ко су му били узор, чему је придавао посебан значај, а шта га је одбијало и спутавао у књижевним пословима. Аутопоетичка исповест сведочи да су на обликовање Божовићеве књижевне физиономије, поред живе епске традиције Старог Колашина, утицале и збирке Вука Караџића, као и њихова повезаност са реалистичким писцима: „Врло сам рано почео да пишем као и да читам: међу првима збирке Караџићеве, и приповетке и песме, а затим Матавуља и Јанка Веселиновића“ (Ћосић 2010: 73). Припремајући се за студије у Москви и током студија Божовић је научио руски језик, тако да је у оригиналу читао руске писце, нарочито Достојевског и Тургенјева, али је по сопственом сведочењу највише волео Флобера и Тургенјева.

Предраг Палавестра је у *Историји модерне српске књижевности* посматрао „косовског Андрића“ и као реалисту и као модернисту, јер је за њега реализам „био заснован на драматичном сукобу различитих патријархалних традиција и духовних гледишта – с једне стране исламских (турских и албанских), а са друге православних, обесправљене српске раје изложене свакојаком безакоњу, зулumu и прогонима“ (Палавестра 1986: 386).

Говорило се и писало (Тодоров 2013: 46–55) да Божовић ствара извештај феномен *надигентнијетета* и *суперигентнијетета* који се препознаје у Србима, што би се везивало и „оправдавало“ за образац националне традиције, тзв. *мишћоворним љедањем на прошлост*, што пак упућује на свету битку, свету земљу, свети народ. Али, то није ништа особито када је у питању култ прошлости. Многи народи имају живо сећање, а и памћење и тему (научну, уметничку) о светој жртви предака. Известан број нација засновале су своје биће на таквим и сличним митовима. Жртва се код Срба нарочито везује за велике битке које смо изгубили. Међу првима је Косовска битка (1389). Она је изнедрила потоњи културни образац нашег бића.

Косовски завет је уједно завет Светог Саве који је са Косовском битком обновљен и потврђен; који се обнавља и потврђује до данашњег дана. И Доментијан, Савин ученик, потврђивао је опредељење Светог Саве о Завету, пишући да се он огледа у *иривођењу српској отачества небеском царству* (подв. С.М.М.). Још од тада у народу постоји свест у виду одрицања од удобности овога света, што би значило извесну и стално постојану свест о жртвовању. Тако су постављани морални и духовни стандарди, везани најпре за Немањиће. Држава је настала у манастиру, што је велика ствар да реалност мита буде осветљавана. Осећање огреховљења (огрешења) умногоме ће каналисати српске средњовековне списе и многа дела,¹ али и читаво еписко стваралаштво потом. Због оваквих тежњи ка заветном задатку, о Божовићу се говорило да је „сав за традицију и у традицији“. Весна Тодоров се пита: „Да ли Божовићева проза може бити представљена као књижевно-национални програм. (...) Коју функцију имају елементи из домена фолклорно-обичајног? Зашто су ликови грађени на еписки, узвишен начин“, итд.²

Није Божовић први и једини представник као трибун архетипа народне свести. Могу да се наведу слични примери у књижевним делима старијих

- 1 Раванички калуђер, најближи Косовској бици, каже да су изашли на бојно поље, *ојачани духом древних отаца својих...* Кнез Лазар војницима каже да иду у предстојећи подвиг, *љедајући нам у дародавца Христа*; Данило III Немањиће пореди са *лозом која се везује за Сшари завей*; помиње се опредељење за избор између истине и лажи као пут у завет... Многи виде корене српског патриотизма у 14. веку.
- 2 Говорећи о мотивима о јунацима, Сања Бошковић у књизи *Косовски културолошки мишћ* наводи да су исти „митске форме профаног садржаја, чије је задатак да рефлектују друштвено биће народа. Они одржавају моралне и естетске вредности колектива на основу којих се васпитава колективно биће; у њима се препознају и са њима се поистовећују сви припадници друштва“ (Бошковић 2014: 68).

писаца са Косова и Метохије, али и у романима Данила Николића и других млађих писаца са овог простора. Као да је задатак свих ових књижевних гласова да се пише, осим књижевних дела, непрекидна национална историја и то она која се опевава уз гусле, као народни еп, чинећи епопеју без краја, али и без исхода.

Мотив смрти или погибије чест је мотив у Божовићевим приповеткама. По речима Јордана Ристића, она је „херојска и гранитни подвиг или кукавичлук, спремност на жртву за очување вере и достојанства или морално посрнуће и пад у подаништво и рајетинску послушност у невремену и општем безакоњу“ (Ристић 2016). Дакле, као да у тим причама нема безразложне смрти; оне од које се не може побећи, јер она најчешће није у човековој моћи. Као да су сва умирања, сва убиства или пак самоубиства у перспективи слободе која се осваја, очекује, заслужено и по задатку.

Након овог нешто општијег увода ваљало би образложити и „оправдати“ избор теме. Реч је, дакле, о приповеткама какве су, најпре, „Витешки тренутак“ и „Необичан двобој“ из Божовићеве прве збирке *Из Сџаре Србије*, објављене 1908. године, којој Јован Скерлић замера одсуство истините слике тамошњег живља и повођење писца за књижевним шаблонима. Међутим, имајући у виду да је Григорије Божовић писао о времену у којем су се делови Србије још увек налазили под османлијском влашћу, „која је, иако ослабљена, и даље вршила снажно потирање национално-културног идентитета Срба“ (Чолак 2016: 207), као и посебну тему збирке коју чини борба Срба с Арнаутима, прецизније би било фокус излагања померити с бинарне опозиције свој–туђ, на имаголошки однос Ми и други (овом се проблематиком бавио Милош Ђорђевић)³.

У читавој лепези ликова које Божовић гради у својим приповеткама и који се могу и класификовати на основу идентитета (верског, националног), припадности, пола итд, јасно се издваја неколико карактеристичних, литерарно успешно остварених, упечатљивих по својој нетипичности. Један од таквих је и Дејан Поповић, чудни подвижник из истоимене приповетке, некадашњи „оклопник без страха и мане“, хајдук и свештеник, „од шале убојица и велики витез“, увек спреман да пре уђе у борбу него у цркву, „тај човек је био оно што је Турчин уклесало у заповед за себе: „Чувај се од очајне пушке српске“ (Божовић 2006: 228). Прота Дејан доживљава преображај/метаноју оног тренутка када убија Мет Фирају, Арнаутина који му је оскрнавио свештеничку одежду и веру, док је Дејан био у бугарском логору. Мет малтретира попадију и извргава руглу свештенички позив, православна обележја, кадећи око сметлишта у дворишту. Дејан опрашта и пљачкање куће и застрашивање деце, чак и преоблачење (овде би ваљало присетити се мотива преоблачења у српској народној епској поезији), али не опрашта својеврстан Метов „молебан“ за Дејана, апсолутну деструкцију идеје

3 Видети: Милош Ђорђевић. „Језик, вера и нација као своје и туђе у приповеткама Григорија Божовића“. *Језик и стил Григорија Божовића*. Зборник. Ур. Д. Бојовић. Косовска Митровица: Филозофски факултет; Зубин Поток: Стари Колашин, 2006, 65–75.

православља и њега самог као јунака. Херој који је, попут Томе Мијајловића из приповетке „Заостали ждрал“, за време краткотрајног ослобођења до Првог светског рата бранио „иноверне“ суседе као сваки јунак коме је чојство/човечност неодвојиво од њега самог, а коме су ти исти први упали у дом, стрпљиво чека прилику за освету. На путањи кроз шуму, ка кладенцу (кладенац као митско место, познато још из фолклористике), прота пресреће непријатеља, наредивши синовима да се не мешају и јуначки, готово епски решава сукоб. На путу, лицем у лице, после другог позива да се „јуначки убију“, Дејан једним пуцњем убија противника. Преображај се, међутим, дешава онда када прилази мртвацу да га револвером „за насладу изрешета“. Мек и примирен израз мртвих очију га нагоне на мисао о бесмислености сукоба. Јасмина Ахметагић то тумачи на следећи начин: „Посредством успостављених паралелизама са библијским предлошком (мотив покајања и релативизам између Косова и Изабране земље), Божовић релативизује историјско ишчитавање самог косовског мита, уздижући над њим духовну вертикалу. Сустичу се у једној тачки приповедања опаска о „клетом Косову“ и јунакова свест о Косову као гробљу, па зато 'месту за примирење, у коме је сваки појединац одјек вековима наталоженог проклетства, у коме и није индивидуалац, тек, попут самог бившег проте Дејана Поповића, туђе, 'њихово испаштање'" (Ахметагић 2012: 115).

„Нећеш веровати: у животу сам побио толико људи и никад ми срце није штрећнуло над њиховим телесима, а сад ми се нешто прекиде у души и осетих и бол и срам и страшну љубав према крвнику, оваквом истом мученику као што сам и сам. Клекох крај њега, пољубих га у чело, покрех рупцем па онако, сам не знам што и по којем закону, почех му изнад главе нешто чатити све док ме старији син не трже и не назва будалом и човеком који није више за пушку но за манастир Девич, камо се воде сви шенути од памети..." (Божовић 2006: 232).

Две кратке приче „Витешки тренутак“ и „Необичан двобој“ доносе хероје које је, још за време њиховог (литерарног) живота народ већ опевао. Лека Јовичић и Панто Цемов (Србин из Метохије и Црногорац, поглавица доњих Васојевића) бране своју част пред потурицама какви су Хасан Штавица и Сандри Бинак.

Весна Тодоров у раду „Историја, мит и ремитизација српског идентитета у прози Г. Божовића“ закључује да „Божовићеви јунаци, уколико су Срби, изграђени су као прави хероји, а с друге стране, уколико су Албанци или Турци, имају сувише недостатака да би били хероји“ (Тодоров 2012: 150). Међутим, нису сви ликови који потпадају под категорију „Други“ лишени особина попут храбрости, човечности, правичности. Божовићева естетика неодвојива је од етике. Етике, из које проговара и вапи и национални радник, али и богослов Московске духовне академије. Такође, Божовићев јунак прави изборе који су у дубокој сагласности са његовом духовном и националном основом бића (Јефтимјевић Михајловић 2018: 111).

У тексту „Интимна говорница“ објављеном у *Новим видицима* 1928. године Божовић о улози књижевности у контексту националних препорода каже следеће:

„У чем је величина нашега народнога песништва и зашто му се цео образовани свет задивио? Зато што су гуслари широм целе наше земље као у један глас зацвилили за Косовом, за царством; што су опевали све потврдне облике нације; забележили свеколики њен отпор и позвали будуће нараштаје, да тај отпор изврше до краја. Све то у своје време, сви сложно, није им било потребно да траже туђе обрасце ни угледања.“ (Божовић 1928: 159)

Божовић даје слику страдања Срба у последњим годинама трајања турске власти, свирепост Албанаца и тенденцију етничког чишћења српског живља на Косову и Метохији. Време у његовој прози, како истиче Марија Јефтимијевић Михајловић, „мери се степеном безличног трајања, због чега свака његова одлука поприма карактер судбоносног избора“ („боље мртав јунак него жив кукавица“ Пера Симић, „боље мртав Србин него жив Бугарин“ Злате) (Јефтимијевић Михајловић 2018: 110).

Када је у питању однос према вери – једном од централних питања које одређује однос према нацији,⁴ Божовићеви јунаци су увек и без поговора, одлучни и непоколебиви.⁵ Верско осећање је, по речима Јасмине Ахметагић, део традиције, „кохезиони фактор националне заједнице, а религија социјална и културна творевина“ (Ахметагић 2012: 67).

Као илустрација у мноштву Божовићевих примера може се узети приповетка „Љута православка“.

Јунакињи Богдани Красић муж Милоје прелази у ислам, узимајући име Мустафа. Колико је Богдана тешко примила ту вест види се по њеној неверици: „Не може то бити овога свијета, сињој кукавици“ (Божовић 2005: 122).

Она овај породични усуд прима мирно, чак би му и опростила да се потурчио на силу (*данак у крви*), али не може да се помири са тим да је он прешао у ислам ради користи. То је каљање образа и срамоћење предака које

4 У једној од новијих монографија, проблемској студији *Невидљиво збивање*, чији је поднаслов *Православна духовност у прози Григорија Божовића*, Јасмина Ахметагић пажњу усмерава не само на „експлицитну и имплицитну интертекстуалност, већ на сва места Божовићеве прозе где се смисао православља и његова значења пробијају и потврђују и где се очекују његове вредности“. Такође, истиче да је у Божовићевој прози вера изједначена са нацијом, на шта и ми указујемо, али да се тиме „не исцрпљује значење и смисао православља, које своје трагове оставља не само кроз идентитет јунака и њихове гласове већ и кроз кодекс живљења, кроз духовност која је имплицитно призвана у делу“ (Ахметагић 2012: 20–21).

5 „У народу осећање православља још увек живи, јер је оно производ мекоће, широкогрудости и човечности наше словенске душе. Оно је у исто време и њихова етика. На пример, мој Колашинац духовно живи од народних песама и православља, и то од оног простог православља каквога му је Дечани и Патријаршија завештала. Наравски, све док док му не могомо дати један аутономни морал (Гијо), не смемо му, био би грех одузмати ову завештану етику.“ (Ђосић 2010: 72)

она покушава „у божје име“ да накнадно врати коренима, молећи Бога да га „окрене на другу страну“, према Србији, да оде преко Ибра, преко планина...

„Она га огрли обема рукама, клече испред њега и засу сузама, врелим и јаким као бујице. Шчепала га снажно. зајектала се као над мртвим, ухватила се за њега као за земљу, па му нешто неразговорно шапће, богорада и преклиње, бесвесно већ решена да га не испусти из шака. да га отме не само од силних Турака но и од самог ђавола. У једном ромору, а не везаној речи, она му је уз страховите јецаје час хвалила стару веру, час грдила нову, ружила, псовала и свака јој чуда измишљала. Ни са коца о Турчину теже и влашкије нису никад ни у једној земљи уста проговорила.“ (Божовић 2005: 126)

У вербалном и физичком мимоилажењу и сукобу, она бива дубоко повређена, јер је Милоје – Мустафа крвнички баца о под, псујући је, образлажући да неће да промени тек добијену нову веру. Заспао је, изморен од убеђивања и опијања, готово мирним сном, док га Богдана, не одустајући у својој намери да свога човека „очисти од ђавола“, заједно са кућом не запали угарцима, као капима своје крви. Богдана нариче: „Куку мени што нас овако ојади“. Одвртајући га од потурчења упозорава: „А ти ћеш вавјек остати ни то ни оно.“

Божовићева јунакиња говори као хероина у духу оде или реторичке беседе: „Помисли: зар има боље вјере од наше? Чиста, лијепа; Божић и Васкрс, пости и празници, цркве и манастири, сабори и славе, заветине и свадбе, поп и ђак, причешће и очишћење. [...] Не дај се јака је вјера наша. Моћан је Господ [...]“⁶ (Божовић 2005: 126).

Њена одлука да убије је унутрашњи позив своје вере и свога образа. А све што ће се после догађати има обележје мирења са чињеницом, али и њеног „подвига у злочину“, као смирења и као очишћења. За њу је промена вере равна изабраној смрти, извесно мирење са смрћу. Православље је по њој једина права вера и једино могућа. „Богданин покушај да преобрати мужа“, наводи Мирјана Стакић у тексту „Психолошки приступ у карактеризацији женских ликова у приповеткама „Љута православка“ и „Две жене“, „је покушај његовог оживљавања (за њу је он у другој вери престао да постоји), након кога је уследило помрачење свести исказано кроз нарицање и оплакивање живог човека, да би, потом, чином убиства изједначила унутрашњу пројекцију смрти са стварним престанком његове физичке егзистенције. Њено поступање као да описује пут који је у психоаналитичкој литератури познат као прелазак од суманутости до убеђења да се чини једино исправна ствар“ (Стакић 2016: 109–110). У том смислу

6 Као илустрацију наводимо исказ писца који потврђује стваралачку свест о свом и туђем: „Ја посматрам у исто време борбу верских менталитета, и видим често у том да је православац често симпатичнији. И ако у тајним дубинама душе кадкад кликнем: 'Биће јача која не потоне,' то је само због онога што ја не желим да какав мој Ујакна или Суљо буде од мене мањи Србин или Југословен“ (Ћосић 2010: 75).

Александар Јовановић указује на вечити сукоб два света. „Божовићеви ликови су двоструко одређени: индивидуалним склоностима и националном припадношћу. Њих, са једне стране, притискају национални и верски идеали које треба (и морају) да следе, са друге, потреба за преживљавањем и опстанком, са треће, ирационално и нагонско, што као неки тајни знак носе у себи“ (Јовановић 1999: 75–79).

Бројни су примери да се насиље у таквим ситуацијама претвара у подвиг, када је о Божовићевим и сличним јунацима реч, јер они, на неки начин, и овим испуњавају *завети*, што помера границе „између онога што је праведно, дозвољено, морално и људско, и онога што је његова супротност“ (Стакић 2016: 111). То померање границе, таква убиства, огледајући се углавном у верској нетрпељивости и мржњи према другим народима, најчешће се доживљавају као оправдан чин. Чак дубоко моралан и чист. И мучно убиство, често и самоубиство или посредовање у убиству израз су одређене друштвене улоге која има задатак да прикаже стапање са жртвама, страдалницима; убицама и самоубицама. То „продужено деловање“ заветног концепта (жртвовање личног ради општег, националног) питање је освајања или наметања слободе. Слободе као чистоте, као израза части и морала, као љубави према свом Богу и своме народу, а уз то, према истини и правди. У стању кад, како би Јунг рекао, „психа прелази границе свести“ (Јунг 2017: 186),⁷ религиозно и национално осећање доводи до потискивања свести које је условљено разним социјалним и културним обрасцима. Тиме се појачава нагон да се управо тако извршава његова воља. То *освећивање кроз свейојрђе* налик је *огричном бојословљу*, а што ће се често узимати или препознати као успешан драмски мотив у фолклорној књижевности и култури фолклора. Такође, овим правилом (неписаним) често се долази до замене улога, те се место Бога замењује одређеним јунаком/књижевним ликом, тзв. изабраником за извршавање чина. Тиме слаби граница између допуштеног и забрањеног, праведног и неправедног, а Диркем каже да их појединци „могу скоро произвољно померати“ (Диркем 1972: 52).

У приповеци „Доста, ако је и за крст!“ Стјепан Марић баца у Лим кума Завишу Ракоњца, који хоће да се потурчи. Марић каже: „Опрости Боже и Свети Јоване! [...] Не мени, но мојем покољењу! [...]“ Бојећи се проклетства, он се не боји за себе, него за своје потомство. Овде се убија као и код Његоша – „за крст часни и слободу златну“, али са великим страхом и моралном дилемом – да ли је то исправно?

Марић је покушао да одврати кума од намере да се потурчи. Целу ноћ су заједно пили, водећи оскудан дијалог, како то обично раде Божовићеви јунаци. Тврдећи да воли „нашу вјеру и чврсто вјерује у њену снагу“, Марић убеђује кума да пођу у цркву и да још једном размисли. Међутим, Завиша Ракоњац, најугледнији међу бјелопољским хришћанима, дуго је промишљао

7 У овој књизи Јунг даје своје (зрело, најзрелије) схватање религије. По њему, религија је незаобилазан моменат сваке културе, и она није патолошка појава, већ основни услов менталног здравља.

и није могао више да трпи да гори влада над њим, решивши „да вером преврне“. У томе је видео излаз за себе и своје ближње. Кум га је бацио у хладан Лим, верујући да је изгубио памет и да не зна шта ради. Убио га је ноћу, са истим уверењем као и Богдана која је спалила кућу и мужа.

Идејно тежиште најчешће је на фону афирмације своје вере над туђом. И та бинарна опозиција моје–туђе јесте контекст мотива многих прича. У филозофском смислу они се разумеју формулом: *ми и други*. Ти сложени односи у мултиетничком и мултиконфесионалном друштву предмет су и других реалиста. Григорије Божовић пише, на пример, о судару две вере, хришћанства и ислама, под паролом која вековима вреди: Биће боља она која не потоне.

Божовић је добро процењивао тренутак у којем живе он и његов народ, па му је лична и национална слобода била најпречи идеал који жели остварити. Своје приче бојио је заставом националних боја и чврсто их је наслањао на стварно тло, стварајући тако уметничке симбиозе препуне националног духа, засноване и на тегобној социјалној стварности.

„Идеје које један народ има о себи самоме, о својој историјској судбини, о својим неоствареним идеалима, налазе првобитно израза у народним предањима и легендама, а доцније у делима његових политичара, књижевника, па чак и научника. Сви су они на разне начине тумачи народне самосвести и неимари онога што би се могло назвати народном идеологијом“ (Јовановић 1991: 543).

Изнад категорија националног и верског Григорије Божовић поставља морал и јунаштво, те тако у првој објављеној збирци приповедака нису свуда слике Турака и Срба дате на принципу опозита, без обзира на уобичајену праксу стереотипизације. Истакнутија је слика нетрпељивости потурица према Србима. У студији *Идентично различито* Тихомир Брајовић говори о лику „нашег туђинца“, тачније конвертита које је „збуњујуће и непожељно Друго, које је макар једним делом још увек Исто, односно Исто које је знатнијим делом већ Друго“ (Брајовић 2007: 138).

Формирање културних идентитета у збирци *Из Сјаје Србије* уско је повезано с грађењем родног идентитета (у обе приче говори се искључиво о мушком идентитету). Лека Јовичић из приче „Витешки тренутак“ не пристаје да се разоружа, уз речи „боље жену из постеље да ми узмеш“ (Божовић 2016: 167); не ваља ни четири циганске паре, али је жена Луке Јовичића, и само тиме добија на значају и вредности – она се карактерише преко мужа, лишена сваког идентитета,⁸ јер се препознаје једино као

8 Сама реч „идентитет“ је латинског порекла; у античком латинском постоји реч *idem* у значењу исто, и придев *identidem* у значењу поновљено, али не и именица *identitas*. Старогрчка именица *tautos* коју употребљава Аристотел бавећи се проблемом идентитета, потиче од речи *autos* (себе и сам), а касније након превођења на латински као *identitas* бива коришћена у схоластичким расправама о природи Свете Тројице. У нововековну филозофску и социјалну мисао, Дејвид Хјум међу првим теоретичарима поново уводи

власништво и посед српског јунака. Жена је мање вредна од оружја – оружје је амблем, вид типизације у стварању хероја, епског јунака.

„Архетип јунака је код Божовића вишезначан. Писац не ствара само јунаке по оружју већ се бави и духовним јунаштвом оличеним у архетипу мушкарца оца, односно узвишеног бића које спасава од хтонског и упућује на прави пут. Код Божовића налазимо готово све ове облике архетипа оца – од разарајућег до оног који води ка расту. Наиме, они се најбоље огледају у односу према жени. Кроз ту призму се јасно диференцирају ови облици свести.“ (Питулић 2006: 153).

Сукоб и борба с Турцима представљени су у овој причи налик епској поезији (епско је наслеђе и слика Леке који се бори сам насупрот неколицини јунака; тражи од зулумћара витешку заштиту, позивајући се на човештво, јунаштво и мушкост). Молећи за достојанство у смрти, Лека унапред опрашта аги убиство, али моли да то не буде дрветом – држаљом секире, јер му црногорско наслеђе то не допушта. У жељи за потпуним унижењем и својеврсном десакрализацијом, Хасанага уводи Бајра, Циганина, чија „рука треба да исправи влашку грбачу“. До крајности осрамоћен, Лека се куне у Свете Дечане да ће се осветити („Јак је наш Бог, неће Лека лећи са женом нити се прекрстити“ док на исти начин не осрамоти Хасана).

У следећој сцени, када се Хасан појављује у Призрену да покаже своју покорност, Лека корача тихо у зидарској одећи, са алатом за појасом, и држалицом у руци. Држалица као мотив и као симбол – детаљ којим се открива добар приповедач (Кишов јунак А. Л. Чељустников носи чизме малинове боје у причи „Механички лавови“ из књиге *Гробница за Бориса Давидовича*); у овом случају, наративни и симболички потенцијал у приповеци управо носи дрвена држаља, дршка, као нешто недовршено, јер сама по себи без металног дела нема никакву функцију. Међутим, у овом случају, улога некомплетне држаље је у потпуно обесправљеном положају слабијег, да нешто што није оружје уништи и упропасти јунаке и силнике. „Држи се, и знадни да још Влахиња рађа Србе да се потури не помамљују превише!“ (Божовић 2016: 169). У обрнутој позицији, када се освети, Лека ка телохранитељима ипак упира сакривен црногорски револвер. Хасан је

термин идентитет. У овом значењу идентитета, Хјум истиче свест, то јест свесност субјекта о континуитету сопственог постојања која је садржана у релацији идентитета. Управо такво схватање идентитета је преузето у индивидуалној и развојној психологији: индивидуални лични идентитет представља јединство личности у току одређеног временског периода. На такав начин Ерик Ериксон уводи појам идентитета у психологију личности. Према Ериксону, осећање личног индивидуалног утемељено је на запажању самоистовестности и непрекидности сопственог постојања у времену и простору, те на опажању чињенице да друге индивидуе запажају и признају наведено. То значи да сам лични индивидуални идентитет претпоставља однос појединца према другим индивидуама, то јест однос према другоме/другима. Отуда лични идентитет чини мноштво поменутих колективних/ групних идентитета, рецимо етнички, национални, верски, политички, родни, културни, социјални итд. (Стојковић 1999: 9–97).

сада „свиња која лежи у каљузи“, без имена, без идентитета, а Лека се губи међу призренским сокацима, „као да је у Јерусалиму“. Тако се, и на самом крају приче, Косово приказује као митопоетски простор, као отето царство које ће се вратити (Догодине у Јерусалиму!).

Лека постаје витез пун достојанства и снаге који по небу хода, убијајући тако у себи осрамоћеног и убогог зидара. Витез убија витешки, не подмукло, не туђом руком и прљавом палицом. Лека Јовичић, окаљан и понижен нехеројски, устаје снагом побуне своје личности и чистоте, правећи подвиг који је награђен памћењем. Он не убија Штавицу, опруженог од страха на калдрми, а могао је једним потезом да оконча терет унакажености. „Устани, свињо потурешка!“, каже му. „Устани и умри и нагнај ме да те убијем, а ја опет жалим човека који носи чакшире да осрамотим... Устани, е резилу за хиљаду година!“ (Божовић 2016: 169).

Телохранитељима који су га опколили, спремни да га линчују, обраћа се као беседник пред античким театром, завршавајући радњу велике трагедије: „Ако сте јунаци, ви нећете к мени. Ја сам само опрао свој образ. Узео сам свој хак (право), јер сам Јовичић из Ораховца! Та свиња што сада лежи у каљишту, не заслужује да га брани ко себе мужем и јунаком рачуна.“ (Божовић 2016: 169). То је тај тренутак када се, како Божовић пише, „прегалаштву све поклони“. Овакав расплет диктиран је у сваком од њих понаособ, а резултат је свега онога што једног човека чини репрезентативним. Узгред, и један народ.

У приповеци „Арнаутин“ понавља се исти мотив: Арнаутин Качандолац, након понижења Шемси-паше излази на суд, са следећом мишљу у глави: „Као ухваћени вук, он мирно стаде пред пашу, мрачан и љут. Види се да му је стало да умре јуначки, јер зна да је објављено опсадно стање и да вешала не може мимоићи. Паде му на памет да ће га на крају дохватити циганска рука за врат, да му затегне замку. И дође му криво што је изобиљачена сабља. Посадили би га лепо на ледину, сијнуло би хладно жељезо и он би умро као човек. *А овако: од циџанске руке, хеј...*“ (подв. С.М.М.) Важно је истаћи и Арнаутиново схватање јунаштва, потеклог из народне традиције и вишевековног ропства, без обзира што карактерише једног потурицу: „Бошњаци су јунаци. Да ниси јунак, не би постао паша, кад си био арамбаша. [...] Уосталом, таквом јунаку неће прионути један слаб покушај да човек одбрани себе од подсмеха.“ (Божовић 2006: 128) Арнаутин Качадолац тиме, како то добро примећује Јасмина Ахметагић, постаје један од ретких карактера, који своје чојство изражавају штитећи другог од себе (Ахметагић 2012: 68). Качадолац јасно бира тежи (коначни) пут, како би избегао да буде изложен подсмеху, у песми, што је горе од саме смрти. Живећи у истом, епском свету, иако различите традиције и нације, паша пак, потурчењак, послат с највећим овлашћењима да гони хајдуке, жели да иза њега остане трајни, светли, позитиван траг у народној традицији, а што је могуће једино и управо у епској песми. Зато ослобађа Арнаутина доделивши му једну меџедију.

На примеру ове приповетке може се увидети Божовићев отклон од идеолошки обојених ликова и чињеница да он није високе моралне квалитете везивао само за српски етнос (Ахметагић 2012: 68). И Арнаутин Качандолац и Шемси-паша сликају се у дијалошким пасажима као часни људи: Качандолац као освешћен, епски лик, који признаје своју грешку јер је, чувајући свој образ, другог понизио, а паша као мудри владар који мирним путем разрешава сукоб, остављајући по страни „време у коме пушка само суди“.

Божовићев јунак из истоимене приповетке, Хасан Чауш, такође освешћено сведочи о супарнику, признајући му јунаштво и храброст: „Ови Турци су или глупи као стока, или крвници као целати. Нису кадри да осете лепоту подвига и јунаштва. То само прави јунак види и осети и јуначко право не губи некоме. Јунак је јунак што било да је, и за свакога ко себе у људе убраја. Био он Србин, Турчин, Арнаутин, Татарин.“ (Божовић 2006: 153–154) Чауш обара своју пушку и жали што ће такав јунак, какав је војвода Анђелко, погинути у неравноправној борби. Војвода не гине од стране Турака, већ сâм пред непријатељима пререже свој врат. Хасан Чауш свако вече пали по једну свећу на месту где је погинуо: „За јуначку душу није то за мене грехота но залуга и опроштење. Надам се да ово воли и Бог и свеци, и ваши и наши... Ето, ја сам такав Турчин: грехота је јунаку не одати поштовање кад је јунак!“ (Божовић 2006: 156)

У приповеци „Стал Кијева“ налазимо: „А за јуначки узмах није довољно само витештво, но још више памет и опрезност. Тако су их и стари учили. Јер пушка, љуто убојита арнаутска гуја, не воли махниту српску лудост, но тачно измерену могућност за успех, муњевити и спасоносни. Није ништа глупље но лудо погинути...“ (Божовић 2006: 91) Сталета Кијевањанин, насловни лик, јунак је титанске снаге, а скроман, „носећи у себи народну коб, и сретну и тешку, као иједан што је био могућник у нашем племену“. Његово се питање идентитета такође може довести у везу са тврђом Амина Малуфа да се поистовећујемо са оном својом појавношћу коју највише нападају (Малуф 2003: 23). Код Сталета је, дакле, то одбрана националног идентитета. („Кроз арнаутску песму и тајанствена причања српска бруји као легенда да доскора беше Стал-Кијева...“) (Божовић 2006: 92). Његова кућа је четврта по реду у свој Метохији: после хаџи-Лазовића изнад саме Патријаршије, Белошевића у Црколезу и Ристовића у Кијеву; рођак је са Рам-Љутаном, поглаваром племена Бериша, а у тешко време за Метохију – „пушка Отлајница, српска пушка, грађаше последње узмаке“. Рака Доманек, Илија Куч, Гаша Ракошанин, Ђура Хочанин, Трифа Леденичанин и Јован Кећол српски су јунаци, којима Сталета помаже наоружањем и новцем. „Ја сам народни аргатин; радим колико могу за моју српску веру, а не за новце – одговорио је у Призрену, понизно као роб клечећи пред Симом Игумановим“ (Божовић 2006: 94). У дијалогу са лаушким барјактаром, поглавицом Гашом, у пар реченица Божовић маестрално скицира однос српског првака према вишевековном поробљивачу, а самим тим однос према Косову као митопоетском простору:

Јер нисам дошљак ни копице, но ми се у Кијеву на колиби пушио дим макар нешто више година него теби на кули на Лауши, о господар-барјактару!

Бре, да случајно не чуваш Лазареве тапије на ову земљу?

Мали сам за то, господару... Чува их Свети Краљ у Дечанима и Свети Јанићије више твоје куле... Само једно знам: ни теби их нису оставили у аманет. – Скендер-бег је имао некога ближега, ако их, по причању, није однео собом у Венедик. (Божовић 2006: 94–95)

Попут Леке Јовичића, и Сталета каже да се неће прекрстити „док не донесе образ на место“, док не освети двојицу Дедића из Ораховца, убијених на његовом имању. Убија за свој рачун, за друге Србе и Арнауте, „увек јављајући братствима – кад је крв *вешао на своја врати*“ (Божовић 2006: 97).

„Чије је царство, онога је и јунаштво пре свега.“ – Љутан му предлаже да бежи у Србију; Арнаутин из пратње, после убиства манастирског војводе, рођака лаушког барјактара у манастиру Девич, одаје признање његовом јунаштву, макар и по цену сопственог живота: „Не, зар не знаш како је пријатно умрети крај сокола, о Стал-Кијева?“ (Божовић 2006: 99).⁹

Када одбије да по други пут крене за Србију, већ се враћа на Косово, Љутан му каже: „Ваља да ме послушаш, соколе: нико не ваља да пресили, и да се не боји за живот. Буди Арнаутин, а не тврдоглави рајетин, јер није јунаштво!“ Додатно појачавајући утисак, Божовић у причи ангажује и друге Арнауте, који се обраћају по старешинству, с оштроумним разлозима, латинском језгровитошћу, међу којима предњачи Џемаил Обриња: „О, Стал-Кијева, буди и у овом јунак, као што си досле био, и с пушком и међу образима!“ (Божовић 2006: 101–102) Колективне вредности какве су срамота и образ код Сталета односе превагу над личним осећањем љубави према сину, како то прецизно бележи Јасмина Ахметагић, и на тај начин се кроз Сталету обнавља архетип Аврамовог жртвовања Исака: „Сад га још неће нико, а кад порасте нека погине... Жено, тако је од Косова!“ Овековечен кроз песму Арнаута после годину дана, „овај јунак остаје у епској равни, веран систему вредности коју и она диктира“ (Ахметагић 2012: 72).

Готово романтичарски обојени у свему чему теже, поједини Божовићеви јунаци, ипак, праве одступницу од великог подвига. Свеједно који је разлог у питању, то „исклизивање“ враћа у реалност, као предуслов за одагнавање коначности. Нека је по среди и велика награда, исто је. Има оних, попут Панта Цемова или Леке Јовичића, који износе одређена ограничења и дилеме, тражећи другачију позорницу, како би тренутак шире обзнанили искључиво на корист свом „витешком роду“.

⁹ „Опколили Гашани као читава војска, испели се на дубове и опкорачили зидове, па пуштају плотун за плотуном, а из цркве се бране два заточника, кликујући кадицад да им још фишека траје.“ (100)

„Кад пушка суди, опреза није никад сувишна...“

Лик Панта Цемова, протагонисте приче „Необичан двобој“, поглавице доњих Васојевића, члана среског среза, вазала, најпре, Божовић гради на фону песама о Марку Краљевићу (карактеришу га немарност, витешка гиздавост, револвер – ратни дар кнеза Николе). Разумевши потребу, готово опредељење Сандрија Бинака за мегданом, гледа га с пуним поштовањем и витешким одобравањем његове намере. Труди да избегне мегдан, да неутралише изазов на који га позива Садри Бинак, познати руговски барјактар и ратник, потурчени јунак („као да је скинут са слика Паје Јовановића“), коме су досадиле песме и конге (песме, алб.) како куршуми неће Панта Цемова, а што доживљава као личну увреду, говорећи о себи да ни он није „курвино копиле“, оправдавајући тиме и своју снагу и своје „турковање“.

Равнодушан и миран поводом Бинакове жеље за обрачуном, Божовићев се Панто Цемов узноси изнад увреде и изазова. „Његов израз“, пише Божовић, „не бејаше охол ни пуст, но прибран и одлучан, као код човека кога је на судбоносни корак нагнало нешто јаче но што може бити балијска разметљивост, обична потуричка кочоперна ненавидност.“ (Божовић 2016:172). Овде се, наравно, колективном снагом, а коју сам аутор јасно промовише, врши преосмишљавање јунака, чиме се он смешта у општи кодекс, епски, митски, ванвременски... Тада, каже писац, „опробани витез осети да је овде нешто што се у старину збивало. Ликови Мине од Костура и Ђема Брђанина као да му оживеше ту на сокаку“ (Божовић 2016: 172). Панто размишља о архетипу, о почетку сукоба и закључује да измирења нема.

Ту, дакле, он излази из свога јаства (или улази у центар њега као у тачку идентитета), како би проговорио гласовима предака. По Стахорском, „процес преакцентуације књижевног дела (и јунака)“ независно од његових појединих последица, које се могу посматрати на разне начине, у целини има огроман значај за историју културе. Размере овог феномена међу првима је увидео Михаил Бахтин, који је у истраживањима 20-их и 30-их година доказао да „велики романескни ликови настављају да расту и да се развијају и после свог настанка, да су способни да се креативно мењају у другим епохама далеких од дана и часа свог првобитног рађања“ (Стахорски 2013: 8).

У приповеци „Необичан двобој“, место мегдана, на улици града, где ће људи видети шта се дешава, где ће се видети и *чија је вера стјарија* и *ко је на своме љрају*, одлучује да овај необичан двобој добије очекиваног победника, наследника средњовековних српских витезова и епских јунака, али и прототипа новог херојства, чија ће судбина бити својствена већ познатој иконографији.

„Витешки тренутак“ и „Необичан двобој“ су две кратке приче – приповетке, које сублимирају и сам наративни потенцијал Г. Божовића, али указују и на грађење архетипских слика и ликова.

Григорије Божовић је у својим делима направио модел епског јунака, индивидуе која својим карактером надвисује свакодневне типове и ликове. Та врста (количина) непорецивости код значајног броја ликова, издваја

појединце по драматичности коју носе, по чојству и јунаштву којим се не размећу, а по којима су ове епске целине, као причике из живота, насловљене, што такође улази у корпус опште косовске (јужњачке) епопеје.

Тако се, како би рекао Миливој Солар, и тумачење митова претвара у нове митове. „Мит, тако“, каже Солар, „као да увијек наново скупља у призми *свијетло истине*, окрећући се вазда према оном *сунцу* за које сматра да освјетљава све што уопће бива видљиво. Он чак и себе објашњава новим митовима, и тако омогућује бесконачно уклапање сваке новине у оно што је већ унапред познато“ (Солар 2010: 147).

ЗАКЉУЧАК

У низу питања која се тичу културе и духовног идентитета народа, налази се и проблем везе и односа културне политике и књижевног стварања. Оно је у српској пракси запостављено или елаборирано у опасној и лажној формули монолошке демократије и „монолошке и монополске културне климе“. Изван сваке реторике, која је сама себи циљ, и далеко од доказивања ко је у праву а ко је у криву, у приступу који подразумева значај и одговорност критике за културу у друштву, посебно дијалога као услова без којег се не може у културној политици и књижевном стварању, Предраг Палавестра приступа отварајући питање положаја и будућности културе српског народа као суштинско питање за стваралачку интелигенцију и будућност државе и друштва: „Док је наша бирократија пала на испиту управљања заједничким добрима, писци и уметници су настојали да одрже и подигну духовну самосвест народа и да нашу писану реч изједначе са најбољим тековинама савременог света“ (Палавестра 1994: 14).

Културни идентитет је директно везан за нацију и национални идентитет, има материјални, семантички и симболички облик испољавања, „припада најзагонетнијим проблемима социологије културе“ и тиче се „знакова и њихових значења која одређују припадање појединаца и група некој заједници и која их самим тим разликују од других народа и њихових култура“ (Аврамовић 2003: 19 и 22).

У XXI век Срби улазе с идејом да је Косовски завет њихов културни образац. Иако је „у неким ученим круговима, косовски завет, у којем је сублимисана реална народна вера у Бога и народна новозаветна историјска самосвест, почео да се тумачи као мит у значењу измишљена прича“, упркос свим одступањима и кривотворењу смисла, „у црквено-народном животу сачувано је до данас схватање и осећање да је Косовски завет: српски културни образац, односно духовна, верска и културна самосвест српског народа: енергија која ствара нацију, историјска и државотворна свест српске нације“ (Радуловић 2011: 189). Радуловић сматра да је патријархални образац српске културе оно што српски народ треба да унесе у модерну Европу и тврди да је Косовски завет као културни образац

у модерно време доживео деградацију „у естетизовану, идеологизовану и политизовану слику српске историје“ (2011: 190).

Отуда су приповетке Григорије Божовића својеврсна реактуализација косовског мита, у оном смислу у којем, како песници наводе, српски народ познаје језик косовског мита (Радуловић 2013). Акт подстицања слободу у његовим приповеткама иде у два смера; у ширем, када је реч о народу, нациуму у целини и времену, и у оном другом смеру, када је реч о индивидуи. Иако се често то усмерење везује за освету, за праштање, за очишћење и слободу у којој је биће ново, изражен је један и јединствен именитељ, препознат још у косовском завету, како поједини тумачи кажу, у *новозавешној косовској збиљи*. Могло би се рећи да у делу Григорија Божовића, без обзира на имена јунака по којима се извесне приповетке насловљавају, осим конкретне семантичности и симболике којима се појачава функционалност назива, у великом броју могу бити анонимни, једнородни, једнообразни, са једним именом. Заједнички иметитељ формирао је ове јунаке са истим кодексом и тежњама.

Побуном и активизмом, чак и оним најмањим који се само као идеја формира и представља извесну врсту синтетизације, осећају се сва прожимања која чине културни образац наслеђа, од моралног до религиозног оквира/миљеа... Често је друга страна (албанска, турска, потурчењашка) модел вредности, што такође улази у оквири њихове традиције, њиховог образа и дате речи, те имамо паралелне линије кретања и када је реч о свакодневном животу и када је реч о култу, свеједно што су смерови у основи супротног карактера.

Тај основни облик унутрашњег живота стапа се у спољашњи калуп, врло често као резултат епске стварности или као резултат новог националног програма, како за кога. То национално пренаглашено, са садашње тачке виђења, може деловати као ирационално и романтичарски устројено, где је функција у улози оног идеалног средишта, зацртаног у прошлости, а оствариваног или остављеног да се оствари у будућности.

Стога и Божовићеве приче износе, најпре, два програма: индивидуалне склоности и националну потребу, чак обавезу. Да би се одржало ово тврђење, узима се често Божовићево опредељење да истакне национално јединство, као једноверно и сродствено, у коме се богољубље и родољубље изливају из саме душе народа. Ове се особености непосредно везују за основне вредности српске епске традиције, означене *везом са вечношћу*, испуњеном љубављу, правдом, херојством, идеализујући управо такав принцип као дубоко морални и дубоко људски; као цивилизацијски предуслов за позитивно памћење.

ИЗВОРИ

- Божовић 1928: Григорије Божовић. „Интимна говорница“. *Нови видици* (часопис за духовну културу), год. 1. бр. 2, 158–160.
- Божовић 2005: Григорије Божовић. *Мој Колашин*. Зубин Поток: Стари Колашин.
- Божовић 2006: Григорије Божовић. *Неизмишљени ликови*. Приштина: Панорама.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамовић 2003: Зоран Аврамовић. *Чији је књижевник и његово дело (Расправа о културном идентитету српске књижевности)*. Нови Сад: Издавачка књижевна Зорана Стојановића.
- Ахметагић 2012: Ј. Ахметагић. *Невидљиво збивање (Православна духовност у прози Григорија Божовића)*. Лепосавић: Институт за српску културу – Приштина.
- Бећковић 2019: Матија Бећковић. „Григоријев вир“. *Необичан мученик*. Београд: Sezam book.
- Брајовић 2007: Тихомир Брајовић. *Identično različito: komparativno-imagološki ogled*. Београд: Геопоетика.
- Диркем 1972: Емил Диркем. *О погледу друштвеног рада*. Београд: Просвета.
- Ђорђевић 2006: Милош Ђорђевић. „Језик, вера и нација као своје и туђе у приповеткама Григорија Божовића“. *Језик и стил Григорија Божовића*. Зборник радова. Ур. Драгиша Бојовић. Косовска Митровица: Филозофски факултет; Зубин Поток: Стари Колашин, 65–75.
- Јевремовић 2013: Петар Јевремовић. *Logos/Politropos. Ka hermeneutici usmenog govora*. Београд: Службени гласник.
- Јефтимјевић Михајловић 2018: Марија Јефтимјевић Михајловић. *Знамења и значења*. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић.
- Јовановић 1991: Слободан Јовановић. *Један њрило за проучавање националног карактера*. Сабрана дела, том 2. Београд: БИГЗ.
- Јовановић 1999: Александар Јовановић. „Приповедачка хроника Српског Југа“, у: Григорије Божовић. *Косовске њриче*. Београд: СКЗ, 75–79.
- Јунг 2017: К. Г. Јунг. *Психологија и религија: зајед и исјок*. Београд: Атос.
- Карлајл 1903: Тома Карлајл. *О херојима хероизму и обожавању хероја у историји*. Београд: СКЗ.
- Квansi 2009: Tomas de Kvansi. *О њбистви као лепом уметности*. Београд: Службени гласник.
- Малуф 2003: Амин Малуф. *Убилачки идентитети*. Београд: Паидаеа.
- Палавестра 1986: Предраг Палавестра. *Историја модерне српске књижевности: златно доба 1892–1918*. Београд: СКЗ.
- Палавестра 1994: Предраг Палавестра. *Књижевност и јавна реч*. Пожаревац: Центар за културу.
- Питулић 2006: Валентина Питулић. „Функција симбола у приповедној прози Григорија Божовића/Архетипско значење“. *Језик и стил Григорија Божовића*. Зборник радова. Ур. Драгиша Бојовић. Косовска Митровица: Филозофски факултет; Зубин Поток: Стари Колашин, 145–155.
- Радуловић 2011: Милан Радуловић. *Културна идеологија Исидоре Секулић*. Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Радуловић 2013: Селимир Радуловић, „Митови су наше бесцен-благо“. Разговор с песником Селимиром Радуловићем, добитником Кондира Косовке девојке, *Јединство*, 28.1.2013. >><http://www.jedinstvo.rs/online/index.php/2013-01-28-10-01-43/2013-01-28-10-03-43/5797-2017-07-19-10-13-16><< [14.11.2019].
- Ристић 2016: Јордан Ристић. „Григорије Божовић надахнут стваралац завидног уметничког израза“. *Јединство*. 31.10.2016. >><http://www.jedinstvo.rs/online/index.php/2013-01-28-10-01-43/2013-01-28-10-03-43/4132-2016-10-31-15-34-44><< [14.11.2019].
- Солар 2010: Миливој Солар. *Укус, митови и њоеџика*. Београд: Службени гласник.

- Стакић 2016: Мирјана Стакић. „Психолошки приступ у карактеризацији женских ликова у приповеткама *Љуџа љавославка* и *Две жене*“. *Поеџика Григорија Божовића*. Зборник радова. Ур. проф. др Даница Андрејевић, доц. др Александра Костић Тмушић. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини; Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу; Зубин Поток: Центар за културу „Стари Колашин“, 109–110.
- Стахорски 2013: С. В. Стахорски. *Енциклопедија књижевних јунака*. Београд: Плави круг: Невен.
- Стојковић 1999: Бранимир Стојковић. „Идентитет као детерминанта културних права“. *Културна љрава*. Београд: Београдски центар за културна права, 9–97.
- Тодоров 2012: Весна Тодоров. „Историја, мит и ремитизација српског идентитета у прози Григорија Божовића“. *Philologia mediana*, год. 5, бр. 5, Ниш, 141–152.
- Тодоров 2013: Весна Тодоров. „Деконструкција националних карактера у стваралаштву Григорија Божовића“. *Педагошка стварност, часопис за школска и културно-љросвејна љишња*, год. LIX, бр. 1. Нови Саd, 46–55.
- Ћосић 2010: Бранимир Ћосић. *Десет љисаца – десет разјовора*. Београд: Admiral books.
- Чолак 2016: Бојан Чолак. „Слика Турака у збирци *Из Стјаре Србије* Григорија Божовића“. *Поеџика Григорија Божовића*. Зборник радова. Ур. проф. др Даница Андрејевић, доц. др Александра Костић Тмушић. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини; Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу; Зубин Поток: Центар за културу „Стари Колашин“, 205–221.

Sena M. MIHAILOVIĆ MILOŠEVIĆ
Ana M. MUMOVIĆ

FROM KNIGHTLY APPROVAL TO BALI OBVIOUSNESS:
THE TIME WHEN “THE GUN ONLY JUDGES”
IN THE STORIES OF GRIGORIJE BOŽOVIĆ

Summary

The question of heroism at the beginning of the twenty-first century can be viewed in relation to the perception of it from the beginning of the previous century. In his famous study *On Heroes*, T. Carlyle wrote that great men are an emanation of light, “innate, original intelligence, manliness and heroic nobility”, classifying their relationship with other people as divine relationships (Carlyle 1903: 2). Nowadays, this image is changing significantly, denying it the position of divine or heroism, history, theology and mythology, moving it into the narrative itself: “To be a hero is a matter of poetry. The point of the story. Stories that sing” (Jevremović 2013: 98).

The paper examines the issue of heroism in Grigorije Božović’s short stories in the context of the epic, regardless of national or religious commitment: the killing and the choice of the weapon itself in contextualizing the image of the hero (heroism that

is inseparable from both the weapon and the opponent: a gun or a sword, versus a club; a Turk versus a club gypsy). Božović gives a picture of the suffering of the Serbs in the last years of the Turkish rule, the brutality of the Albanians and the tendency of ethnic cleansing of the Serbian population in Kosovo and Metohija. However, not all characters in his stories who fall under the category of "Others" (Albanians, Turks, Bulgarians, etc.) are devoid of qualities such as courage, humanity, fairness. Božović's aesthetics are inseparable from ethics. Ethics, from which the national worker speaks and cries, but also the theology of the Moscow Spiritual Academy.

Keywords: Grigorije Božović, archetypal, motivation, national and religious identity.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

179.7(082)
343.61(082)
821.163.41.09(082)

УБИСТВО и самоубиство у научном и уметничком стваралаштву : тематски зборник научних радова од међународног значаја / [уредили и приредили Ивана Женарју Рајовић ... [и др.]]. - Приштина [тј.] Лепосавић : Институт за српску културу, 2024 (Пирот : Pi-press). - 492 стр. : илустр. ; 24 cm

Тираж 150. - Стр. 11-16: Предговор / Уредници = Foreword / Editors. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-89025-53-8

а) Самоубиство -- Зборници б) Убиство -- Зборници
в) Књижевност -- Мотиви -- Самоубиство -- Зборници
г) Књижевност -- Мотиви -- Убиство
COBISS.SR-ID 147531273